
La villa Castilione en el territorio Petralatense.
La seva topografia urbana
i el castell de Castelló

Per ANNA Ma. PUIG I GRIESSENBERGER

HISTÒRIA

Annals de l'IEE, núm. 29, Figueres, 1996

Entre les regestes de documents recopilats en un dels inventaris del notari-historiador Bernat Josep Llobet,⁽¹⁾ realitzat en els anys en què aquest es trobava actuant com a arxiver de la Casa Ducal de Segorbe i Cardona, hi ha una interessant notícia sobre l'existència d'un castell a Castelló. Tot i que les línies del text que hi fan referència són escasses, la seva importància radica en el fet que és el primer document que proporciona dades concretes sobre la presència d'aquest tipus de construcció fortificada a Castelló, en una data i en un emplaçament determinats. De la lectura del text s'obtenen noves dades per al coneixement d'aquesta important població medieval, que donen llum a algun dels aspectes més discutits pels investigadors de la vila; a partir d'aquestes es poden replantejar temes fins ara poc estudiats, com poden ser la formació de la població, les seves condicions topogràfiques o el seu urbanisme antic, o altres de major repercussió, com són el trasllat de la capitalitat i de la residència comtal. Totes aquestes qüestions s'emmarquen cronològicament a l'època alt-medieval, moment en què l'escassa informació documental fa que les llacunes sobre el coneixement històric de l'època siguin grans i importants. Aquest període, que abasta pràcticament quatre segles, es lamenta doblement, tant pel poc volum de documentació escrita de què disposa, a diferència dels segles següents, com per les mancances en el coneixement arqueològic, en desproporció amb els anys d'avantatge i dedicació que gaudeixen els segles precedents. L'investigador es troba amb dificultats sempre que s'endinsa en els segles VIII, IX i X, i més encara quan hom s'interessa per territoris que queden al marge del que podríem anomenar àmbit de la història oficial.

En aquests moments la *villa Castilione*⁽²⁾ forma part del comtat o *pagus* de Peralada,⁽³⁾ una demarcació territorial i administrativa que limitava a tra-

1. Aquests inventaris són els que fins ara han regit l'ordenació documental de l'Archivo de la Fundación Casa Ducal de Medinaceli. En el referit arxiu es conserven els originals i algunes còpies, però el llibre consultat és una còpia que es conserva a la Biblioteca del Palau de Peralada, manuscrit núm. 17.758.

2. En els documents dels segles IX, X i XI, la població apareix esmentada amb els noms de *villa Castilione* (documents dels anys 879, 953, 1021), *Kastilione* o *villa Kastilion* (1012, 1020, 1021, 1043, 1066), *villa Castellon* (1035), *Castilion* (1040), *Castelon* (1060), *Castellone* (1007, 1078), *Castilio* o *villa de Castilio* (1094, 1110), *Casteylones* (1031), o *Casteion* (1128). El sobrenom d'Empúries no l'adoptarà fins a època baix-medieval.

3. Ambdós termes els trobem usats indistintament en els documents dels segles IX i X (al segle XI s'opta exclusivament pel terme *comtat de Peralada*). *Comitatus*, *pagus*, i fins i tot *territorio Petralatense*, defineixen un districte administratiu amb un territori concret, que es troba entre el comtat de Rosselló al nord, el comtat de Besalú a l'oest i el comtat d'Empúries al sud. Aquesta terminologia deixarà d'utilitzar-se a partir del darrer quart del segle XII, moment en què les referències territorials en els documents es faran en relació als termes parroquials.

munta amb les serralades de l'Albera, a ponent amb el marge esquerre del riu la Muga i, a l'alçada de Pont de Molins, amb el traçat de l'antiga via Augusta, fins a trobar el límit sud seguint el curs vell del riu Fluvià, i amb el mar a llevant. La seva història va íntimament lligada a la reorganització territorial establerta pels emperadors francs al segle VIII, un cop lliurada la ciutat de Girona a Lluís el Pietós l'any 785 i recuperat tot el seu territori immediat, que serà la base dels *pagus* de Girona, Besalú, Peralada i Empúries.⁽⁴⁾ Aquestes demarcacions territorials sembla que tenen el seu fonament en unitats político-administratives anteriors. De fet, equivalen als *territoria* d'època visigòtica, adscrits a un centre urbà determinat, des del qual les diferents estructures administratives estenien la seva jurisdicció sobre el terme. Alguns autors opinen, fins i tot, que:

“els comtats eren una realitat basada en un passat històric i un substrat humà –pot ser fins i tot racial i lingüístic” (Salrach, 1987, p. 154).

La conquesta carolíngia, tot i que es fonamenta sobre aquesta base, imposarà una nova organització, reordenarà aquests territoris i establirà en ells les seves capitals administratives, ja sigui en velles ciutats o en nous centres de poder. Alberto Prieto i Ramon Martí consideren que aquest sistema significa una brusca ruptura de l'organització territorial vigent i que cal datar-lo a partir de la segona meitat del segle X:

“sólo a partir de entonces se configura y se impone el término *comitatus* como entidad territorial, ligado a la figura de los nuevos condes hereditarios” (Prieto & Martí, 1994, p. 341).

Aquesta apreciació cronològica, però, no és del tot vàlida per la zona del nord-est català, ja que, malgrat el desconeixement documental referent al segle VIII i a la primera meitat del segle IX, cal suposar que des del moment en què aquests territoris foren recuperats pels francs ja es degué establir en ells l'organització comtal sota els anomenats comtes beneficiaris, delegats del govern franc. Així es degué constituir el *pagus* de Peralada amb la seva capital administrativa a la *villa Petralata*, de la qual el comtat prendrà el nom. El perquè de l'erecció d'aquesta població com a capital i no cap altra, ha de tenir la seva explicació en termes d'estratègia i situació geogràfica, ja que en el moment de la fundació d'aquesta vila, el lloc enturonat sobre el qual s'assentava no havia estat ocupat per cap agrupació humana d'entitat des de l'abandonament del poblat ibèric a mitjan segle II a.C. (Llinàs et al., 1994, p. 150).⁽⁵⁾ En realitat, la *villa Petralata* és una població de nova fundació, que reocupa un lloc d'hàbitat molt antic, aprofitant les seves idònies condicions topogràfiques.

4. Comtats que constituïren el límit episcopal de Girona: ... *comitatum que sunt diocesis ipsius ecclesie Gerundensis, Petralatensis sive Empuritanensis ac Bisuldunensis* (MARQUÈS, 1993, doc. 11, any 844).

5. En les excavacions realitzades al convent de Sant Bartomeu i a la plaça Ramon Muntaner de Peralada, s'han trobat restes d'aquest important assentament d'època ibèrica. No ha estat possible, però, localitzar cap resta d'entitat posterior al moment d'abandonament del poblat: “les quatre campanyes d'excavació semblen confirmar definitivament la manca d'una ocupació humana estable al puig on és emplaçada la vila des del segle I a.C. fins al moment de l'ocupació carolíngia, això és, fins al darrer quart del segle VIII” (LLINÀS ET AL., 1994 b, p. 106).

El *pagus* de Peralada, al qual pertanyen les viles de Castelló i de Peralada, ja apareix esmentat en la documentació del segle IX. A partir d'aquesta època, el terme s'associa a conceptes com *comitatus* o *territorio Petralatense*, *pagus Tolonense* o *suburbio de Castro Tolon*. L'ús d'un terme o altre i la seva relació amb la vila de Peralada i els límits del comtat, ha portat molts historiadors a estendre's en llargues discussions sobre la seva assignació a una realitat o altra. Creiem, però, que l'equivalència entre aquests conceptes té una explicació en el fet que tots ells estan designant la mateixa concreció territorial; fins i tot el terme de *Tolonense*, d'arrels etimològiques preromanes, és un residu de la vella terminologia que designava el mateix territori en èpoques anteriors, en el qual el *castro Tolon* havia de ser el centre territorial. En definitiva *pagus Tolonense*, *suburbio de castro Tolon*, i *territorio*, *pagus* o *comitatus Petralatense* són diferents denominacions per a la mateixa entitat territorial. D'aquí a identificar la *villa Petralata* amb el *castro Tolon*, s'imposa una major dificultat. En cap dels documents de l'època hi ha suficients elements per a confirmar aquesta correspondència, així que els autors defensen postures força oposades. Mentre Pelai Negre (Negre, 1958, p. 99-100), Santiago Sobrequés (Sobrequés, 1973, p. 8), Joan Badia (Badia, 1978, p. 322), o Jordi Bolós (AAVV, *Catalunya Romànica*, 1990, p. 608), per citar-ne uns, opinen que cal identificar-lo amb Peralada, trobem Bernat Josep Llobet defensant que el castell de *Tolon* estava dins de la vila de Castelló:

“hallamos (a Castelló) ya fundada, grande y capaz para tener dentro de sí, además de su población, el Castrotolon y tierras de sus arrabales” (Sánchez, 1987, p. 10-11).⁽⁶⁾

No obstant, l'elecció de Peralada com a capital del comtat podria portar a declinar-se per la primera de les hipòtesis, i més si observem, tal com opinen els arqueòlegs que han excavat darrerament a Peralada, que el topònim *Tolon*, d'arrel preromana, podria designar el poblat ibèric que es troba en el subsòl d'aquesta vila (Linàs et al., 1994b, p. 96-97).

Dins de l'àmbit del comtat de Peralada, i a mesura que s'organitzava el territori i es desenvolupava la colonització de la terra, s'anaven conformant altres petites demarcacions que apareixen designades amb el nom de *terminos*. Desconeixem en bona mesura com es trobaven les terres del nord-est català després dels conflictes bèl·lics del Baix Imperi, les lluites sedicioses d'època visigòtica envers el poder central i, finalment, les escomeses sarraïnes; és molt probable que la població existent fins al moment se'n ressentís i es desequilibrés l'ordre urbà establert. Tenim suficients elements com per parlar en aquesta zona de processos de colonització d'espais buits o desordenats. Tot i que és cert que alguna de les antigues ciutats existents en època romana tardana continuaran dempeus o es reprendran, trobem nombrosos exemples

6. Segons Antonio Sánchez, l'arxiver-historiador Llobet basa la seva hipòtesi a partir d'un document de l'any 928, registrat amb el número d'expedient 10.365 de la secció “Ampurias”, actualment en el fons de l'Archivo de la Fundación Casa Ducal de Medinaceli (SÁNCHEZ, 1993, matèria 116, p. 145), el qual no ha pogut estar consultat pel fet que l'arxiu es troba en ple trasllat a Toledo.

de fundació de noves poblacions nascudes de la iniciativa de diversos colonitzadors. La fundació de monestirs i cenobis, i de cel·les depenents d'aquests darrers, així com la dotació i consagració d'esglésies i parròquies, l'erecció de castells o l'aixecament de masos donen fe de l'interès de repoblar la terra i d'incitar l'agrupació humana, base del naixement de nous pobles. Els colonitzadors, fossin pagesos, monjos o els mateixos representants de l'administració, comtes i bisbes, iniciaven el procés *aprisionant* un indret i s'hi instal·laven, procurant-se tota una sèrie de preceptes, privilegis i altres documents que els definissin i confirmessin el territori, el *termino*, en definitiva. Seguidament erigien en el seu centre una església, un castell, un monestir o una cel·la, segons l'origen del grup colonitzador. Si hom observa la població al comtat de Peralada durant els segles IX i X (vegeu Figures 1 i 2), i es remet a la documentació d'aquests segles, veiem nombrosos casos de colonització del territori i de confirmació dels seus termes. La major part de documents conservats d'aquests segles fan referència a disputes territorials, definicions de termes, donacions i dotacions, que són el pas necessari per tal de fixar i legalitzar una situació que fins al moment era només de fet. Els mapes demostren una extensa ocupació del lloc⁽⁷⁾ —pràcticament hom pot dir que quasi la totalitat del poblament actual ja té origen en època alt-medieval—, amb un predomini de l'hàbitat concentrat en zones de la plana i en valls immediates, on es donen majoritàriament les *villae*, i amb un hàbitat més dispers a la muntanya, amb presència de *villares* i *villarunculos* agrupats entorn de les esglésies i castells, ambdós tipus perfectament compatibles dins del mateix període històric.

Els orígens de la *villa Castilione*, de la qual coneixem un primer esment documental de l'any 879,⁽⁸⁾ s'han d'entendre dins d'aquests processos colonitzadors. Aquesta vila s'assenta en els límits meridionals del comtat de Peralada, tocant el veí comtat d'Empúries i al costat del mar. A diferència de la vila de Peralada, de la qual coneixem els seus precedents històrics gràcies a les excavacions que s'hi han realitzat, el passat de la vila de Castelló no es pot fer recular més enllà del segle IX. En l'estat en què es troba la investigació històrica del lloc, no es disposa de prou dades per a confirmar si aquest nucli té una tradició ocupacional antiga, com creuen alguns autors, o bé la fundació neix en un solar buit. Jeroni Pujades, a principis del segle XVII, en la seva *Crònica* parla d'unes làpides romanes existents a la vila, com a indicatiu de l'existència de la població en aquesta època.⁽⁹⁾ A partir d'ell, alguns historiadors, prenent com a base aquestes inscripcions, actualment desaparegudes,

7. Aquests mapes s'han elaborat a partir dels primers esments documentals publicats a la *Catalunya Romànica* i, bàsicament, per l'article de Ma. J. ARNALL, "Toponímia medieval de l'Alt Empordà (Municipis i Agregats)", *AIEE*, 15, (1981-82), p. 41-123. Després de quinze anys de la seva publicació, és l'únic treball existent que aglutina aquesta informació, tot i que la mateixa autora és conscient que cal actualitzar-lo.

8. L'original del document està perdut, però el trobem copiat per VILLANUEVA, XIV, ap. XXV, p. 314-317; text al que es remeten MONSALVATGE, XI, p. 133-137; NEGRE, 1958, p. 89-100; i MARQUÈS, 1976, p. 162. Existeix una còpia del document en el diplomatarí de Banyoles, publicada per Constans, 1985, doc. 13, p. 179-182.

9. P. DE MARCA en la seva obra *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus*, París, 1688, cols. 185-186, pren amb prudència les afirmacions de PUJADES a la seva *Crònica* -lib. 3, cap. 57.

Fig. 2. Relació de les principals esglésies, cel·les, monestirs i castells dins dels límits del comtat de Peralada que apareixen en la documentació dels segles IX i X.

“El casc urbà es limitaria al principi a la zona del Puig Salner (avui Puig a seques), com semblen provar-ho la seva posició estratègica i el fet d’ésser el lloc on resten les troballes o les referències més antigues” (Compte, 1976, p. 22).

L’església de Santa Maria en seria l’edifici cabdal, que hauria aglutinat al seu voltant la primera població, dotada d’un circuit de muralla que la defensaria. Aquest és l’origen medieval de la població acceptat per tots els historiadors i publicat fins a l’actualitat en treballs de síntesi com ara l’obra *Catalunya Romànica* (AAVV, IX, 1990, p. 444). Noves dades i la reinterpretació d’altres ja conegudes fan replantejar substancialment aquests orígens, i situar la *villa Castilione* del segle IX en un altre emplaçament, al sud del puig Salner, on l’edifici principal seria precisament un castell. En realitat, com veurem més endavant, ambdós nuclis coexistiran, i Castelló serà un exemple clar de doble jurisdicció. Abans d’avançar més conclusions, però, caldrà analitzar detingudament les evidències documentals i topogràfiques que acrediten aquestes apreciacions.

El fonament d’aquestes hipòtesis es troba en la identificació, sobre el plànol topogràfic de la vila, d’un nucli diferenciats, al sud del puig Salner (vegeu Figures 3 i 4), que respon a una tipologia urbana que comença a definir-se per

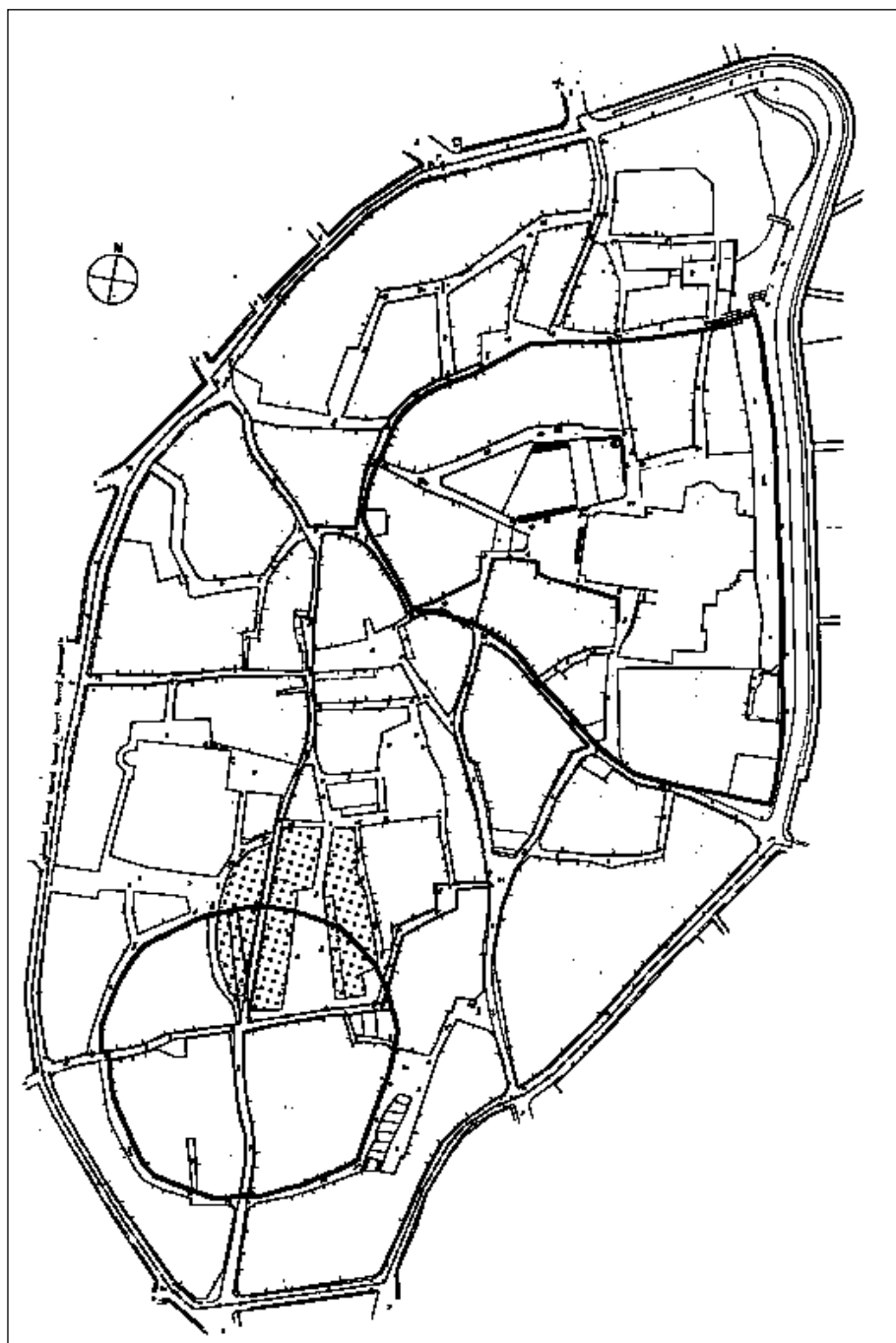

Fig. 3. Plànol topogràfic del recinte baix-medieval de Castelló, dins del qual destaquen els nuclis del puig Salner, al nord, i el del puig del Mercadal, al sud. (Sobre el topogràfic del Pla Especial del Centre Històric, R. Fortet).

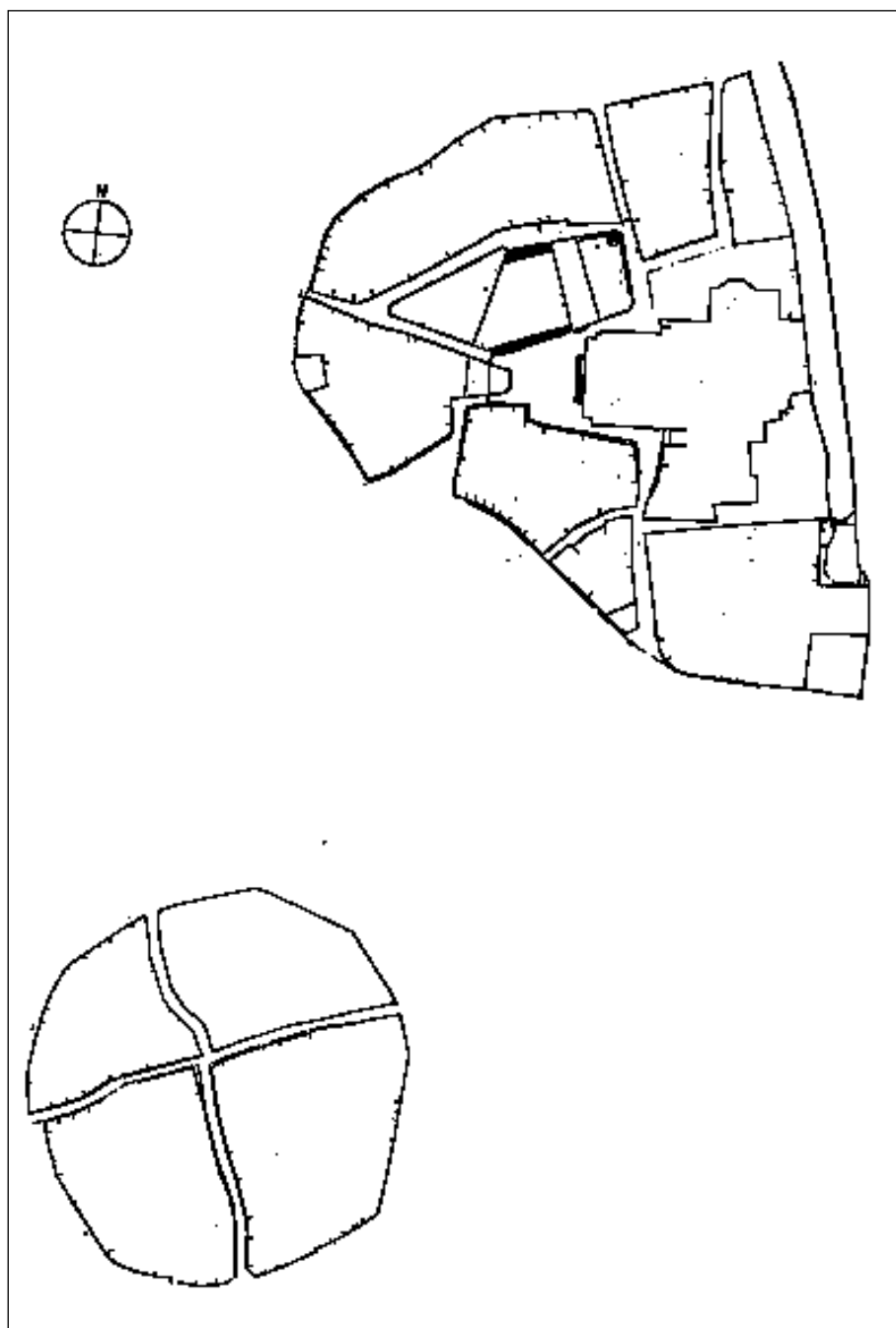

Fig. 4. Planta del nucli del puig Salner, a l'entorn de l'església de Santa Maria, i del nucli del puig del Mercadal, al voltant del castell, abans de l'expansió baix-medieval de la vila, que farà que ambdós nuclis quedin englobats dins les seves darreres muralles.

a les poblacions de nova fundació nascudes de la reorganització del territori a partir d'època carolíngia.⁽¹¹⁾ El reconeixement d'aquest urbanisme a Castelló es dona en el nucli que podem anomenar puig del Mercadal, i tot i la manca de confirmació arqueològica per a la seva datació, presenta les mateixes característiques topogràfiques i urbanes que els nuclis alt-medievals de Roses i Peralada, per citar els més immediats i més ben coneguts per les excavacions que s'hi han portat a terme en els darrers anys. És precisament en aquest nucli on el document del qual hem parlat a la introducció situa el castell que tenia la població de Castelló.

El text del document diu el següent:

“En otro libro, ó registro de Establecimientos, Arrendamientos, y Cartas de pago de tiempo de dicho Infante (es refereix a Pere I) nombrado en nº ... (en blanc) de los años 1336 y 1337 se hallen diferentes Establecimientos de pedasos del valle del Castillo antiguo que estava, ó solia estar dentro de dicha villa en el Lugar, ó puesto donde hoy esta la plasa del grano, y la calle de la Payreria nueva, y otros autos por los quales consta que dicho Infante mandó edificar muchas casas en el puesto, ó Lugar donde estava dicho Castillo, y formar con ellas dicha calle, y plasa, ó parte della baxo varios dias, y calendarios”⁽¹²⁾ (Llobet, 1667-68, fol. 78).

D'aquesta lectura s'entén clarament que el castell que ens ocupa es trobava a l'espai de l'actual plaça del Gra i carrer de la Paireria Nova. L'autor del text, Bernat Josep Llobet, fa aquesta afirmació remetent-se a uns documents originals que formaven part de l'arxiu que estava ordenant. Llobet, fins al moment notari de Castelló, havia estat instat pel comte Lluís Ramon Folc de Cardona a venir a Lucena per tal de posar ordre a l'arxiu que s'acabava de traslladar des d'Arbeca a conseqüència de la Guerra dels Segadors, població en la qual va romandre mentre durava la guerra, i des de la qual es traslladà després al castell de Falset (Sánchez, 1993, p. 56-63). Aquesta activitat, que va realitzar entre els anys 1661 i 1670, li va valer el títol de “Archivero de la Casa Ducal de Segorbe y Cardona”. En conseqüència, la credibilitat d'aquesta font no està en dubte, ja que la seva posició com a arxiver el va permetre d'accedir directament als fons documentals.

Un cop instal·lada la documentació, el darrer treball que va fer Llobet va consistir a redactar uns inventaris dels diversos fons que havia ordenat. L'obra consta de vuit volums més dues *adiciones*, que sumen un total de deu inventaris, dels quals es conserven els originals i algunes còpies realitzades per usos diversos. Pel que fa al contingut documental del comtat d'Empúries, l'inventa-

11. Aquesta hipòtesi ja es va plantejar per paral·lelismes a l'estudi del nucli alt-medieval de Roses, gràcies a la identificació en el jaciment de la Ciutadella d'un primer recinte medieval, a l'entorn de l'església de Santa Maria, que presenta les mateixes característiques topogràfiques i urbanes (PUIG ET AL., 1995, p. 57).

12. Els establiments als que es refereix el text són segurament els documents que es troben a l'Archivo de la Fundación Casa Ducal de Medinaceli, secció “Ampurias”, matèria: “Cartas particulares de cada uno de los dominios que componen el estado condal ampurdanés, de toda jurisdicción”, referents a “Obras en el antiguo castillo”, (1332-55), lligall 117, docs. 10.951, 10.954, 10.956, 10.959 i 10.960 (SÁNCHEZ, 1993, p. 145). L'accés a aquests documents ha estat impossible, ja que l'arxiu es troba en ple trasllat a Toledo i la consulta dels fons és impracticable.

ri dedicat a aquest fons es recull en una d'aquestes dues *adiciones*, la qual, al mateix temps se subdivideix en set parts i un suplement (Sánchez, 1993, p. 69-81). La regesta a la qual ens estem referint és en la segona part d'aquesta addició, i s'ha consultat concretament en una de les còpies del manuscrit original de Llobet, realitzada pel seu fill Josep Llobet,⁽¹³⁾ que es troba a la Biblioteca de Peralada, ms. 17.758. A l'arxiu de Medinaceli només hi ha un únic exemplar de l'original, datat dels anys 1667-68, amb el títol: *Indice, declaración y addición a la Recopilación de los autos y escrituras del Condado de Ampurias hecha por Juan Busquets*.

En un altre volum dels inventaris de Llobet abans esmentats, l'autor fa una descripció de la vila de Castelló en el seu temps, en la qual, quan es refereix a les moltes places que té la vila, diu el següent:

“la más principal de las quales es la que comunmente llaman la del grano, muy grande, hermosa y capaz para celebrarse en ella qualesquier fiesta, ferias y mercados, y está sita esta plaza en medio del puesto o lugar donde estava el castillo antiguo, que segun la antigüedad de ciertas bovedas subterraneeas, que comunmente llaman trunas, devio ser el Castrotolon” (Sánchez, 1987, p. 12).

Aquesta segona notícia sobre el castell antic concorda amb l'anterior, i el situa clarament en el lloc de l'actual plaça del Gra, sobre l'esmentat puig del Mercadal. Com es veu per aquests documents, aquesta plaça es va realitzar a la fi de la tercera dècada del segle XIV, just en el lloc on es trobava emplaçat aquest edifici (vegeu Figura 5). L'enderrocament del castell per tal de fer-hi la plaça i el carrer de la Paireria Nova (avui carrer Mestre Blanch) ens està indicant que en aquesta època la fortificació havia de ser suficientment antiga i estar en desús, com per ser enderrocada i substituïda per una plaça. Ben segur que en aquests moments la població precisava més d'una plaça per al mercat del gra, si tenim en compte que l'activitat comercial i artesanal començava a prendre un fort impuls a la vila. De fet, se sap que a partir d'ara el centre neuràlgic es tralladarà cap a aquesta plaça i la dels Homes, sobre el puig del Mercadal, nucli on es desenvoluparà una intensa activitat econòmica.

Alguns autors ja havien intuït l'existència d'aquesta fortificació a la vila, basant-se simplement en el significat del topònim *Castilione*, 'castell'. Pelai Negre, Albert Compte i Jaume Marquès, per citar aquells historiadors que més profundament s'han interessat per l'origen de la població i la seva existència ja a l'any 879, han dedicat algunes línies a argumentar la presència d'aquest castell a la vila. El primer d'ells, Pelai Negre, era de l'opinió que Castelló, tal com diu el seu nom, havia de tenir un castell, al voltant del qual degueren sorgir els habitatges i els edificis comuns en el tipus d'explotació agrària que era. El mateix autor considerava que aquesta població havia de ser important des del moment que s'hi va celebrar el judici de l'any 879 (Negre, 1958, p. 92-93). De la mateixa manera opinaven Albert Compte (Compte, 1976, p. 15) i Jaume Marquès, el qual afirmava amb aquesta contundència:

13. A l'Arxiu Diocesà de Girona hi ha una còpia més tardana, probablement de l'any 1720, feta per Esteba Fuster i Llobet, besnét del notari, a partir de la còpia anterior.

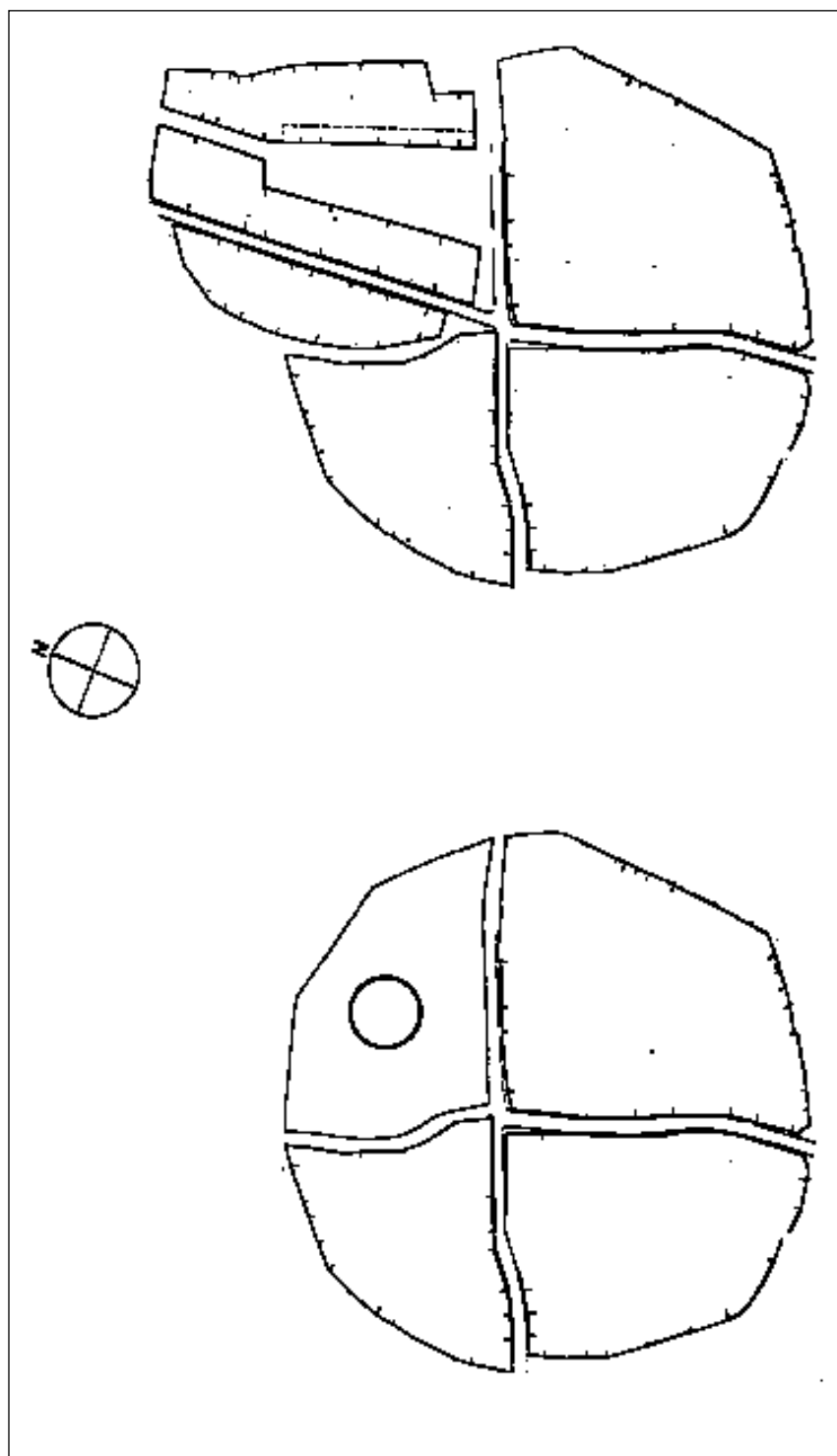

Fig. 5. Recinte del puig del Mercadal, abans i després de les reformes del segle XIV, amb la indicació possible de l'emplaçament de l'antic castell (cercle).

“era una extensa heredad o explotación agrícola presidida por un gran edificio fortificado para habitación del señor y para la recolección y conservación de los frutos que cosechaban ... Que la casa en torno a la qual se extendía la finca agrícola estaba fortificada, lo indica claramente el nombre de *Castilione*, derivado de *castellum*...” (Marquès, 1976, p. 170).

Sobre les dimensions d'aquest castell, Marquès se submergeix en una llarga disquisició a partir del sufix *-one* del topònim, i es planteja si es tractava d'un castell gran o petit, si el nom servia per distingir-lo dels altres o era el castell principal, sense arribar a cap conclusió definitiva per falta d'arguments comparatius.

Alguns d'aquests autors cauen en l'error d'identificar aquest castell alt-medieval –que consideren residència dels comtes d'Empúries després del trasllat de la capital comtal a Castelló– amb l'edifici conegut amb el nom del *Palau dels Comtes* (Negre, 1958, p. 130), seu del convent modern dels frares dominics des de les darreries del segle XVII.¹⁴ Miquel Pujol també cau en la mateixa confusió quan interpreta un document de l'any 1373, en el qual s'esmenta l'ordenació d'un pagament de 3.000 sous per part del comte mitjançant pedres del castell: “li paguets en pedres del nostre castell” (Pujol, 1985, p. 219, nota 65: document de l'AHPG, Castelló, vol. 395). Miquel Pujol sosté que aquestes pedres s'havien extret de l'abundant material que s'estava utilitzant els anys 1371 i 1372 per a l'obra d'unes torres que el comte tenia a la casa dels predicadors, lloc de la seva residència, el *Palau dels Comtes* del convent dels dominics. L'error d'identificació és doble, ja que en aquests moments, a l'any del document, el convent de dominics encara es troba en el seu emplaçament original, fora muralles, en el solar on fou aixecat l'any 1317, i a més, el *Palau dels Comtes*, conegut com a tal, encara no s'ha començat a construir, i no es construirà fins al temps de l'infant Fortuna, Enric II (Puig & Riera, inèdit, p. 86-116).

Aquest darrer document de l'any 1373 és, en realitat, una evidència més de l'existència del castell antic que fou enderrocat en el lloc de la plaça del Gra. De fet les pedres amb les quals s'ordena el pagament dels 3.000 sous són segurament les que procedeixen de la runa d'aquesta obra. És ben conegut a Castelló l'aprofitament de materials d'enderroc d'edificis per a la construcció d'altres de nous. En moltes construccions de la vila es fa visible aquesta reutilització, i encara ara apareixen interessants fragments de restes arquitectòniques formant paret en obres secundàries. Castelló d'Empúries ha bastit successivament les seves cases amb les runes d'altres, i és important tenir en compte aquest detall si hom vol recuperar alguna resta del seu delmat patrimoni.

En conclusió, la documentació fins ara comentada deixa clara l'existència d'un castell a la vila, que al segle XIV es considera antic i s'enderroca per tal d'urbanitzar en el seu lloc una plaça per al mercat del gra. Tot i la manca

14. L'edifici és l'actual seu de l'Ajuntament de la vila. Des de les darreries del segle XVII fins a la desamortització, l'any 1835, havia estat convent dels frares dominics; a partir del moment en què aquests es veieren obligats a abandonar-lo, l'edifici va passar a ser propietat del municipi. Hi ha suficients elements per pensar que abans que l'ocupessin els frares, l'edifici havia estat el palau comtal començat a construir per Enric II en el tombant del segle XVI (PUIG & RIERA, inèdit, p. 107-109).

de documentació anterior a aquest segle que ens pugui proporcionar alguna dada sobre el moment de construcció d'aquest castell, hom pot suposar que ja es trobaria aixecat en les dates en què la població apareix esmentada per primer cop, en el darrer quart del segle IX. Els arguments que recolzarien aquesta afirmació són, per una banda, el mateix topònim de *Castilione*, nom que es dona a la vila ja en els seus orígens, i que significa clarament 'castell',⁽¹⁵⁾ i per altra banda, la localització d'aquest castell en un nucli que presenta totes les característiques topogràfiques i d'ordenació urbana que s'estan establint per a les poblacions de nova fundació, creades en els primers anys de reorganització del territori després de la que podem anomenar conquesta carolíngia. El que afirmem, en conseqüència, és que aquesta primera població no seria la del nucli del puig Salner, on s'aixecaria la *domus Sanctae Mariae virginis Christi*, sinó una altra, la del puig del Mercadal, situada més al sud. De fet, els primers esments documentals de l'església de Santa Maria són posteriors a l'any 879, com veurem més endavant, i això fa suposar, fins i tot, que aquest nucli es podria haver constituït amb certa posterioritat. Cal ressaltar, a més, que la jurisdicció sobre ambdós nuclis serà diversa; mentre que pel castell caldria suposar la jurisdicció comtal, ja que l'erecció d'aquestes fortificacions era prerrogativa dels comtes, el nucli de l'església es trobava sota la jurisdicció del bisbe de Girona i, com a tal, apareix entre les dotacions de la canònica de Girona.

Aquestes dades capgiren la hipòtesi que fins ara es tenia per a la fundació de la vila de Castelló, i comporten una sèrie d'elements nous que poden ajudar a explicar alguna de les qüestions que fins ara s'han associat als primers anys d'existència de la població. A continuació analitzarem detingudament l'emplaçament i les característiques topogràfiques del puig del castell, confrontarem aquestes dades amb les que es tenen sobre l'església i el seu terme, i els problemes que aquesta generarà entre els dos poders de la vila, comtes i bisbes, i, finalment, el tema ja extensament debatut sobre la residència comtal a la vila i el trasllat de la capitalitat d'Empúries, sobre els quals disposem de noves dades.

LA TOPOGRAFIA DEL NUCLI DE CASTILIONE: EL PUIG DEL MERCADAL

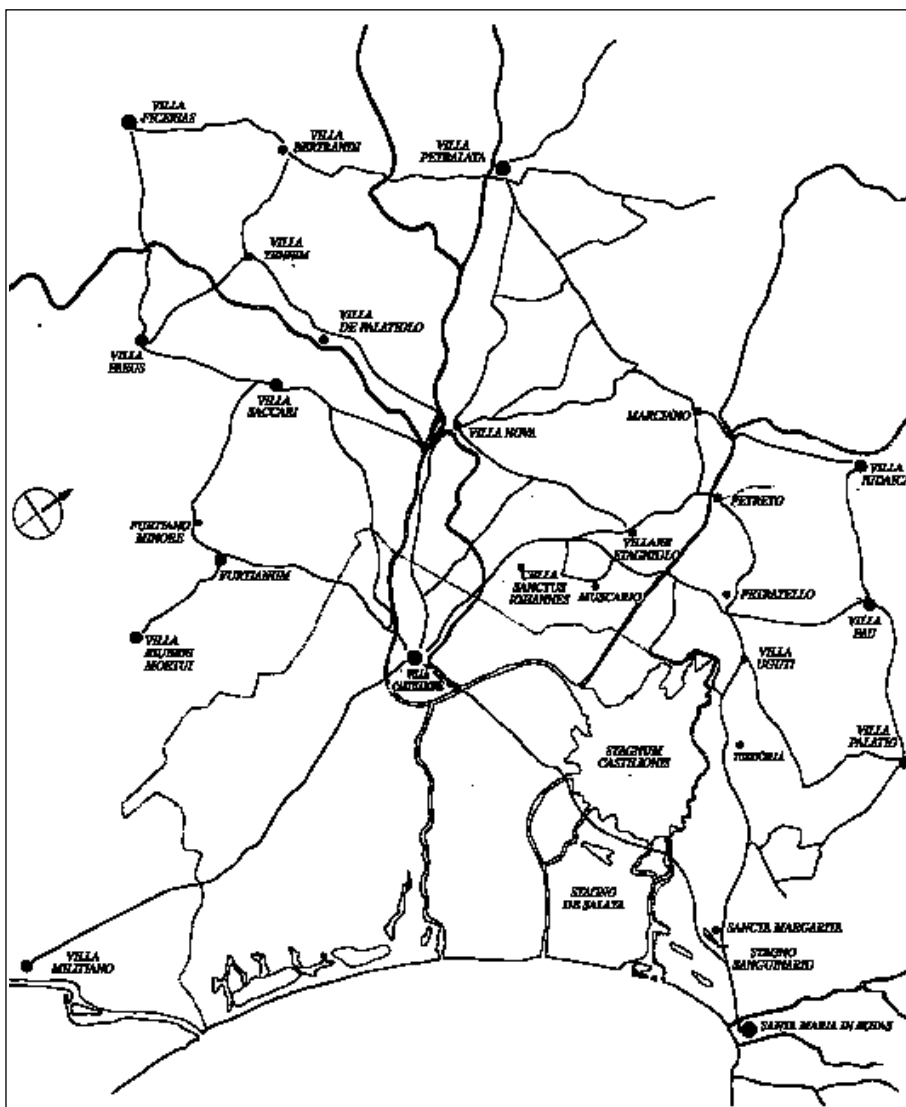
Si hom observa les característiques topogràfiques del lloc on es troba la població de Castelló d'Empúries, pot fer-se una idea de quines eren les condicions naturals d'aquest espai en el moment històric al qual ens estem referint. Albert Compte les resumeix en tres qualitats acceptables per a l'assenta-

15. En la zona del comtat de Peralada, a la qual pertany Castelló en aquests segles, trobem altres casos de viles que conserven el nom de la construcció que originalment va aglutinar la població al seu voltant. Per exemple: *Fortiano* (Fortià) de *fortia*: 'força', 'fortificació'; o bé la *villa Palatio in monte Verdaria* (Palau-saverdera) de *palatio*: 'palau'; o l'exemple de *villa de Palatiolo* (Palol de Vila-sacra), amb el mateix significat que l'anterior, en diminutiu. O altres poblacions que han conservat el nom de l'església: *villa Sancti Clementis* (Sant Climent Sescebes) o Santa Creu de Rodes.

ment humà: la seva bona situació defensiva sobre un lloc dominant, especialment abrupte pel costat del mar; l'abundància d'aigua, tant del riu com de nivells freàtics; i la presència de bones terres de conreu i de pastures, juntament amb la pesca de l'estany (Compte, 1976, p. 21-22). La vila de Castelló es trobava just en el colze que feia el riu la Muga abans d'entrar a l'estany de Castelló, envoltada pel curs fluvial per la banda de ponent i de migdia (vegeu Figura 6). En aquesta superfície s'aixecaven cinc turons, de poca alçada, entre 15 i 18 metres snm, coneguts amb el nom del puig de la Muga, puig de la Cavalleria, puig de l'Era Mala, puig Salner i puig del Mercadal. Malgrat el terraplenaments que ha sofert la vila durant el seu creixement, encara són apreciables aquests desnivells del terreny sobre els quals s'assenta. El puig de la Cavalleria i el puig de la Muga es troben fora dels límits del recinte medieval; el puig de la Cavalleria és al nord-oest de la població, al lloc on es va construir la casa del Temple, mentre que el puig de la Muga queda als afores, a tocar la carretera de Vilanova a Peralada. Els dos nuclis que hem de considerar quan parlem dels orígens de la població de Castelló són el puig Salner, associat al nucli de l'església de Santa Maria, i el recinte del puig del Mercadal, associat al castell. El puig de l'Era Mala, situat a la zona de la plaça dels Homes, no s'incorporarà al recinte murat de la vila fins a la construcció de les muralles baix-medievales.

La hipòtesi que es defensa en aquest article és la de la ubicació de la *villa Castilione*, ja a l'any 879, a la zona del puig de Mercadal. Aquest puig era el més meridional de tots els que hem esmentat abans, el més proper a la Muga, i, tant pel costat de ponent com pel de tramuntana, quedava encerclat pels altres turons. Actualment el punt més alt del puig se situa a la plaça del Joc de la Pilota, amb 15'0 metres snm, però aquesta alçada no és real, ja que aquesta zona, immediata a la muralla de ponent de la vila, fou reaixecada almenys uns quatre metres, a fi d'anivellar-la i poder-la condicionar per a fer-hi noves edificacions, entre elles el convent modern del frares dominics (Puig & Riera, 1995, sp.). Antigament, però, el punt més elevat del puig del Mercadal era a l'actual plaça dels Curtidors, a l'encreuament dels carrers Climent, Calabro, Mestre Blanch i carrer de la plaça Jaume I, amb una alçada de 14'6 metres snm.

Si observem atentament el plànol topogràfic de la vila, aquesta cota de 14'6 metres snm se situa just al centre d'un nucli que es destaca per la seva unitat topogràfica. Malgrat les reformes que va patir durant el segle XIV com a conseqüència de l'edificació de la plaça de Gra i del carrer de la Paireria Nova en el seu sector nord-est, aquest nucli presenta un recinte de contorn poligonal, travessat per dos eixos perpendiculars, orientats sobre els punts cardinals, els quals configuren l'ordenació urbana de les cases sobre quatre quadrants (vegeu Figura 5). L'eix nord-sud travessaria la zona reformada del carrer de la Paireria Nova i continuaria al sud amb el carrer Calabro, mentre que l'eix est-oest seguiria el traçat del carrer Climent i la part baixa de la plaça del Gra. Aquests dos eixos tenen una llargada idèntica, entorn dels 130 metres, que suposa una superfície d'uns 17.000 metres quadrats. Cadascun dels braços de la creu fa un suau pendent cap al punt central del nucli que es troba a 14'6 metres snm amb desnivells que van des dels 10'3 metres snm en el braç

oest, des dels 11'4 metres snm en el braç sud i 9'9 metres snm en el braç est –el nord, com hem dit, és el més desfigurat. Aquesta ordenada disposició té totes les traces d'una configuració urbana planificada, concebuda per ser aplicada de base, en una població de nova fundació. En aquesta planta, l'edifici principal, el castell, se situaria a l'extrem est del nucli, sobre un lloc preeminent. La seva ubicació en aquest punt ha estat confirmada pels documents estudiats en el capítol anterior, on queda constància del seu enderrocament i la conversió de l'espai en una plaça-mercat.

L'aspecte més interessant d'aquesta topografia urbana és la seva similitud amb la de la vila vella de la Roses medieval. Només cal veure la planta proposada per al recinte alt-medieval d'aquesta població, amb la seva muralla i l'ordenació de les cases sobre l'encreuament de carrers conegut amb el nom de carrer de la Creu, orientats també sobre els eixos cardinals, per a adornar-se dels grans paral·lelismes entre ambdós nuclis (Puig et al., 1995, p. 54). Aquesta distribució de l'espai urbà també ha estat interpretada a Roses com el resultat d'una planificació, endegada des del moment de la fundació de la vila *ex-novo*, amb un plantejament urbanístic pensat i ben organitzat (Puig et al., 1995, p. 55-56). En el cas de Roses, però, l'edifici principal, que aglutinaria la població, seria l'església de Santa Maria, i, de la mateixa manera que passa a Castelló, aquesta es troba situada a l'extrem est de la vila.

Mentre a Roses es conserven restes de la muralla que delimitaria aquest nucli antic, a la vila de Castelló no hi ha cap evidència física al respecte, tot i que es pot intuir el seu traçat a través dels plànols topogràfics. Sembla que els trams de ponent i de migdia d'aquest recinte varen ser substituïts en època baix-medieval per la nova muralla, ja que en aquest punt coincideixen, tal com es dona també en el llenç de llevant de la muralla del puig Salner (vegeu Figura 3), mentre que els trams de tramuntana i de llevant foren enderrocats. El mateix passaria amb els portals que devia tenir aquest antic recinte; mentre els portals de ponent i de migdia coincidirien en els portals coneguts a través de la documentació medieval amb el nom del portal d'en Cabra i portal de Mar, respectivament, els de tramuntana i de llevant haurien desaparegut. Aquests portals, situats al final dels quatre braços dels eixos que constitueixen els carrers de la vila, donarien accés als camins de sortida de la vila de Castelló cap a les poblacions veïnes (vegeu Figura 6). Del portal de llevant en sortiria el camí que menava cap a la vila de Roses vorejant la part baixa de l'estany, el traçat del qual encara es pot seguir per l'anomenat camí Vell de Roses. Del portal de tramuntana, el camí de Castelló a Vilanova i Peralada, seguint el curs de la Muga, i el camí que portava a Sant Joan i Pedret. Del portal de ponent, travessant la Muga per l'actual pont Vell, es prendria el camí de Fortià i Vila-sacra. Finalment, pel portal de migdia, i travessant de nou la Muga a l'alçada de l'anomenat pas de Sant Pere, a través d'un altre pont, hom podia arribar a Sant Pere Pescador. D'aquest pont, donat a conèixer per Albert Compte (Compte, 1979), encara es poden observar les restes d'algun dels seus pilars, posats al descobert durant uns treballs d'extracció de sorra de la Muga (vegeu Figura 7). Els basaments i bona part del pont estaven construïts amb obra de pedra ben carreuada, que procedia de les pedreres de Vilacolum, i es combinava amb obra

Fig. 7. Restes dels pilars de pedra del pont que travessava la Muga a l'alçada del pas de Sant Pere.

de rajol; l'interior estava reomplert amb fragments diversos de pedra i rajol ben lligats amb abundant morter de calç i sorra. De l'observació d'aquestes restes es pot suposar que el pont tindria quatre ulls, de grans arcades, fonamentats sobre cinc pilars, dels quals només se'n veuen quatre i l'altre encara resta colgat. Desconexim els motius del seu enderroc, però el pont no es va restaurar i es va optar per desviar l'accés a Sant Pere pel pont Vell, deixant només, en el seu lloc, un gual sobre el riu, l'esmentat pas de Sant Pere.

Tant el cas de Castelló com el de Roses, així com d'altres que s'han començat a estudiar gràcies a la interpretació dels resultats d'excavacions recents o pel procediment d'observació de la planimetria topogràfica actual, entre ells el de Peralada o el de Santa Creu de Rodes, per citar alguns dels exemples analitzats, ⁽¹⁶⁾ s'està donant una tipologia urbana que sembla que cal associar cronològicament i històricament, amb el moment immediat a la reorganització del territori a partir de l'anomenada conquesta carolíngia. En resum, aquesta tipologia respon a una ordenació urbana traçada sobre uns eixos de carrers nord-sud i est-oest, disposats perpendicularment, formant una creu, amb la ubicació d'un edifici principal a l'extrem est del nucli, el qual actuaria com a acaparador de la població. En alguns casos aquest edifici seria

16. Aquestes apreciacions són la base d'un futur treball d'anàlisi de les fundacions alt-medievals fruit de la reorganització territorial establerta a partir d'època carolíngia, que es troba en fase d'estudi.

una església o cel·la, mentre que en altres, com és el cas de Castelló i també el de Peralada, es tractaria d'un castell. Pel que fa a aquesta darrera població, les excavacions realitzades en els últims anys han posat al descobert les restes del primer castell de la població, propietat dels vescomtes de Peralada, que es trobava situat al costat de l'església de Sant Martí, el qual fou destruït durant els fets de l'any 1285 i traslladat al seu emplaçament actual. A ponent d'aquest edifici, a la zona de la plaça Ramon Muntaner, s'ha localitzat un seguit d'habitacions, constructivament molt més simples que el castell, però significativament orientades segons els eixos cardinals, les quals es corresponen a les cases dels habitants de la vila. Aquestes obres s'han interpretat com el resultat d'un fort impuls constructiu i d'organització de l'espai urbà, efectuat a partir de la fi del segle IX o inicis del segle X, lligat al procés d'expansió carolíngia a la Marca Hispànica, sobre un solar on no s'ha detectat cap ocupació humana posterior a l'assentament ibèric (Llinàs et al., 1994, p. 148-150). Malgrat la manca de més dades sobre la trama dels carrers de la vila en aquesta època, volem assenyalar els punts de connexió entre els casos de Castelló i Roses, i el de Peralada, amb la presència d'un castell, situat en el límit de llevant de l'antic recinte medieval de la població, en el punt més alt d'un desnivell sobre el terreny circumdant, i amb unes cases ordenades segons un tram urbà traçat sobre uns eixos nord-sud, est-oest. El mateix es dona al poblat de Santa Creu de Rodes, a tocar el monestir de Sant Pere de Rodes, on actualment s'endevina un llarg carrer nord-sud, a l'entorn del qual es diposen les cases, i amb l'església de Santa Creu, després de Santa Helena, a l'extrem est de la població, sobre el fort desnivell que cau cap a llevant, sobre el mar.

Aquest conjunt de coincidències són ja un important argument per pensar en una planificació urbana pròpia dels primers anys del període alt-medieval. La presència d'un castell o d'una església com a edifici cabdal, dona indicis sobre els fundadors interessats en la colonització del lloc en el qual s'assentarà la població. El castell o l'església, en els casos exposats, funcionaran com a elements captadors d'una nova agrupació humana, sobre la qual, un cop organitzada, esdevindrà el centre administratiu. En l'àmbit del comtat de Peralada i de la diòcesi de Girona, de la qual formava part aquest comtat, els representants del poder i els delegats d'aquest tenien evidents interessos a crear nous grups d'habitants. Ens consta documentalment que el fet de facilitar la romputa de terres abandonades, mitjançant l'*aprisio*, circumscriuint-les sota l'erecció d'aquests castells o esglésies, i dotant-los després de concessions i privilegis, havia estat recolzat i impulsat per comtes i bisbes, ja que aquest arrelament a la terra significava, a la llarga, nous tributs per al fisc comtal i per les arque episcopals. En definitiva, podem suposar que la vila de Castelló és un cas de colonització d'un territori que cal situar en els primers anys de repoblació dels termes del comtat de Peralada. Possiblement un grup de pagesos inicià l'aprisió d'aquest indret i ocupà terres lliures propietat del fisc, recolzats pels comtes, els quals emprengueren l'erecció d'un castell per tal de defensar aquests pobladors i enquadrar-los dins d'uns límits territorials. Aquest procediment es dona en molts altres casos i és similar al de les parròquies, i ambdós constitueixen la base per al naixement de noves poblacions.

Per a Castelló, però, cal tenir present l'existència d'un altre nucli, el del puig Salner, possiblement posterior al del puig del Mercadal, el qual ens aporta indicis d'una doble colonització. Ambdós nuclis coexistiran a partir del segle X, un a l'entorn del castell i l'altre a l'entorn de l'església de Santa Maria, amb el seu propi recinte, de manera que podem parlar d'un cas de jurisdicció doble, situació que serà el fonament de moltes de les disputes que tindran els comtes amb la canònica de Girona al llarg dels segles següents.

LA DOBLE JURISDICCIO DINS DEL TERME DE LA VILA DE CASTELLÓ: COMTES I BISBES

L'any 879 se celebra a la vila de Castelló un judici per tal de dirimir la possessió d'unes cel·les que es trobaven al comtat de Peralada –Sant Joan, Sant Cebrià, Sant Pere i Sant Fructuós–, motiu de disputa entre els monestirs de Sant Esteve de Banyoles i Sant Policarp de Rasés. El tribunal, o *mallum*, estava presidit pel bisbe Teuter de Girona i el comte Dela,⁽¹⁷⁾ com a màximes autoritats judicials; aquest poder el posseïen des del moment en què els fou delegat pel govern franc per a actuar dins l'àmbit de la seva jurisdicció. El document no és gens explícit a l'hora de situar l'emplaçament exacte d'aquest tribunal dins de la vila, però per la quantitat de personatges que intervenen en el plet (jutges que residien a la vila, abats, arquebisbes, senyors) en un total de quaranta-nou individus comptabilitzats, més un seguit de clergues, monjos i laics que també hi residien, cal pensar que havia de ser un lloc gran que pogués encabir tota aquesta gent. S'intueix, així mateix, que la vila en aquests moments havia de tenir una certa entitat, tant pel fet d'allotjar aquests personatges, com pel fet de ser escollida com a seu d'un *mallum* on es donava audiència sobre una causa referent al comtat de Peralada.

El document que acabem d'esmentar ens mostra una població important, ben consolidada ja en el darrer quart del segle IX. Tot i que no ens queda constància escrita, cal suposar que la vila ja existia feia uns anys. El mateix passa amb els seus límits territorials; encara que la documentació del segle X esmenta el *territorio* de la *villa Castilione*, no coneixem la capacitat del seu terme fins a l'any 1035, a través del document de venda dels alous de Castelló i de Roses per part del comte Hug I i el seu fill Ponç, a la seva esposa, la comtessa Guisla. Per les afrontacions que es donen en aquest document de venda, veiem com el *territorio* de Castelló coincideix, pràcticament, amb els límits de l'actual terme municipal: pel costat de llevant afronta amb el grau de Rodas i els graells; a migdia, amb el grau de Sant Pere i l'estany *Salatello*

17. A la mort de Sunyer I, l'any 862, els comtats d'Empúries i Peralada passen als seus fills Sunyer II i Dela, els quals governaran ambdós territoris conjuntament fins a la mort de Dela, moment en què Sunyer II portarà el govern tot sol, des del 894. El fet de trobar Dela i no Sunyer II dirimint una qüestió que s'emmarca en els límits del comtat de Peralada fa pensar que ambdós germans s'haurien repartit els comtats: Dela a Peralada i Sunyer a Empúries.

(Salatà); a ponent, amb els termes de Fortià i Vila-sacra; i a tramuntana, amb el terme de Vilanova, fins al vilars de Sant Joan i fins a *ipsa spina* (topònim no identificat).⁽¹⁸⁾

Tal com s'entén en el document de l'any 1035, l'alou de Castelló era propietat dels comtes d'Empúries-Peralada; el comte Hug I l'havia rebut per herència del seu pare Gausfred I. Després d'aquesta venda, però, l'alou de Castelló va passar, l'any 1060, de mans comtals a la canònica de Girona, en virtut de la donació de la comtessa Guisla, la mateixa que l'havia comprat vint-i-cinc anys enrera.⁽¹⁹⁾ Ens consta que aquesta canònica posseïa també entre els seus béns a Castelló, l'església de Santa Maria, la qual li havia estat cedida, en el moment de la seva restauració en temps del bisbe Roger, l'any 1019⁽²⁰⁾ (Marquès, 1993, doc. 79, p. 178-184), juntament amb un ampli territori situat a les immediacions del temple. Algunes terres, però, ja estaven en possessió del bisbe de Girona uns anys abans d'aquesta data. L'any 1007 el bisbe Odó havia comprat un extens terreny als esposos Tedmarus i Truitelle, dins dels límits del qual es trobaven dos estanys, el Ded i el Bonaconca, juntament amb uns *montellos* i dues llacunes que allí eren. Jaume Marquès estudia detingudament la situació d'aquestes terres i les ubica, *grosso modo*, a ponent i a llevant del rec del Molí, en l'espai del puig Salner, puig de la Cavalleria i pla de la Muga, i el pla on avui es troba Empuriabrava fins als aiguamolls propers al mar (Marquès, 1976, p. 180-186).

Segons ens consta pel text de l'any 1007, l'alou comprat limitava amb un altre alou de Santa Maria, a ponent d'aquest. Segurament aquest alou és el que apareix en un document anterior, de l'any 957, que es dona a la *domus Sanctae Mariae virgine Christi* (Marquès, 1993, p. 133-134, doc. 49, 88a, 89 a). Sobta que fins a l'actualitat s'hagi omès aquest document referent a l'església de Santa Maria, recollit en el Cartoral de Carlemany, el qual té l'interès afegit de ser el primer esment conegut sobre l'existència d'aquesta església. Fins fa poc encara es considerava la venda de l'any 1007 com a la primera referència escrita sobre Santa Maria (*Catalunya Romànica*, IX, 1990, p. 444).⁽²¹⁾ L'alou que obté l'església a l'any 957 se situa, tal com diu el document, en el comtat de Peralada, a la vila de Castelló, en un punt que queda a ponent de l'*aregalio Salyo*, topònim que bé podríem identificar amb el puig Salner,⁽²²⁾ i al nord d'un altre terreny propietat de la mateixa església. En definitiva, aquestes noves

18. Publicat per MARCA, ap. 215, cols. 1062-1063; NEGRE, 1958, p. 126-128; ADG., "Mitra", c. 3, núm. 130; i MARQUÈS, 1993, doc. 94, p. 206-207.

19. Publicat per MARCA, ap. 252, cols. 1118-1120; NEGRE, 1958, p. 128-129; MARQUÈS, 1976, p. 189-190; MARQUÈS, 1986, p. 29-30, doc. 2; i MARQUÈS, 1993, doc. 121, p. 242-244.

20. La cessió de l'església de Santa Maria amb tots els seus alous es repeteix a l'any 1031. Es conserva un document d'aquest any que duplica i complementa el de l'any 1019 (MARQUÈS, 1991, doc. 85, p. 190-194).

21. El document fou donat a conèixer com a primera referència documental de l'església per Jaume Marquès (MARQUÈS CASANOVAS, 1970, p. 16-18).

22. El mot *aregalio*, equivalent a 'aragall', es pot traduir pels escorrancs que es fan per l'aigua en terrenys inclinats, amb pendent; mentre que *salyo* o *salio*, es pot traduir com a 'salat'. El topònim de Salner és relatiu a salines, saliners o llocs salobres, propi de terrenys on aflora la sal a la superfície.

dades ens estan reculant l'existència del temple almenys cinquanta anys abans del que s'havia publicat fins ara, i és probable que s'hagués de recular encara alguns anys més aquesta data, pel fet que en el document consta que l'església ja té una propietat anterior, que confronta amb la de la donació.

Com hem vist, els alous de l'església de Santa Maria se situaven dins dels límits de la vila de Castelló, i ocupaven una superfície important situada, aproximadament, a la meitat de llevant del terme. La jurisdicció del bisbe sobre aquestes terres era evident, i més encara des del moment en què l'església de Castelló es trobava entre les dotacions de la canònica de Girona. L'església serà una capellania regida pel capítol de la catedral de Girona fins al moment en què quedi erigida com a parròquia, després de la consagració del temple l'any 1064, pel bisbe Berenguer (Negre, 1958, p. 131-132; Marquès, 1976, p. 190-192). A partir d'ara se li assignarà un terme parroquial, el qual coincidirà, a grans trets, amb el terme de la vila.

Aquestes importants possessions episcopals dins dels límits jurisdiccional de la vila de Castelló seran el motiu de repetides discòrdies entre els comtes d'Empúries i els bisbes de Girona. Atès que la propietat del Bisbat gironí se centrava a l'entorn de l'església de Santa Maria, serà precisament sobre aquesta que els comtes fixaran el seu punt de mira. Ja a l'any 1091 el comte Hug II signa una escriptura de definició, a través de la qual estableix una concòrdia amb el bisbe de Girona, Berenguer Guifré, pels abusos que ell i el seu pare, Ponç I, havien fet sobre determinats béns i possessions de la canònica a Castelló (Marquès, 1976, p. 201-206). Malgrat tot, el fill d'Hug II, Ponç Hug II, continuarà en la mateixa línia i l'any 1128 signarà una nova concòrdia de pacificació amb el comte de Barcelona Ramon Berenguer III i el seu fill, per la qual es compromet a retornar l'honor que havia pres a la canònica de Girona, a la parròquia de Santa Maria de Castelló. Pel mateix pacte, es compromet també a enderrocar les noves fortificacions que havia fet a la vila de Castelló i a no fer-ne cap altra de les que ja existien en temps del seu pare Hug II, tant a la vila com en el seu terme. Un mes després de l'esmentada concòrdia, el comte signa un nou document de definició a favor de l'església de Girona, relatiu a les usurpacions fetes sobre l'honor que aquesta posseïa a Castelló, les quals havien provocat la lluita entre el comte d'Empúries i el de Barcelona. En el document, Ponç Hug II reconeix haver transgredit la definició del seu pare i haver continuat provocant violències contra l'església de Girona, per la qual cosa havia estat excomulgat –no serà absolt fins que signa i ratifica l'esmentada definició del seu pare.

Malgrat la intervenció del comte de Barcelona i els successius compromisos de no actuar violentament contra els béns de la canònica de Girona a la parròquia de Castelló, l'any 1138, deu anys després, el comte Ponç Hug II repeteix els fets ja mort Ramon Berenguer III, en temps del seu fill Ramon Berenguer IV, i es veu obligat a firmar una nova concòrdia. Com diu Negre, l'alou que tenia la canònica de Girona a Castelló era

“la causa primera de las violencias y usurpaciones de los condes de Ampurias, desde la época del conde Hugo, padre de Poncio”,

i considera que l'interès que hi tenien no té cap altra explicació

“que el deseo de apropiarse de él precisamente porque estaba radicado dentro del término de la villa que se había convertido en capital de sus estados” (Negre, 1958, p. 159).

En resum, els comtes d'Empúries i els bisbes gironins s'enfrontaran, bàsicament, per a fer valer els seus interessos a la vila. Ambdós poders, amb jurisdicció dins del terme de la població, actuaran per a conservar les seves propietats i, en definitiva, per a frenar la supremacia de l'un sobre l'altre. Els comtes d'Empúries suportaran amb dificultat la presència d'un alou episcopal tan important dins dels límits de la vila, de manera que la convivència serà complicada. Els comtes, des del seu bastió al puig del Mercadal, veuran amb mals ulls el poder i el creixement del nucli de l'església de Santa Maria al puig Salner. Aquests dos nuclis de població, que hem vist en els orígens fundacionals de la vila de Castelló, veïns i separats per uns pocs metres de distància, seran la concreció física d'aquesta duplicitat de poders.

A partir d'aquí entrem de ple en un dels temes que ha generat més polèmica sobre la vila de Castelló: la qüestió del trasllat de la capital del comtat d'Empúries des de la ciutat d'Empúries fins a la vila de Castelló, població que sempre havia format part del comtat de Peralada. Per molts autors, aquesta qüestió va associada també al canvi de residència dels comtes, els quals, a partir del trasllat de la capital, tindran interès a instal·lar-se a la vila castellanina. L'existència d'un castell a Castelló i la descoberta de noves dades referents a la residència comtal fan insistir de nou en el tema, com veurem a continuació.

LA RESIDÈNCIA COMTAL I EL TRASLLAT DE LA CAPITAL DEL COMTAT D'EMPÚRIES A CASTELLÓ

Un dels temes més controvertits sobre la història de Castelló fa referència al moment del trasllat de la capitalitat del comtat d'Empúries des de la ciutat d'Empúries fins a la població castellanina del comtat de Peralada. Aquesta polèmica ha anat paral·lela a la discussió sobre en quin moment els comtes d'Empúries decideixen establir la seva residència a Castelló, argument que s'ha utilitzat per a defensar el trasllat de capital. Les postures dels historiadors que s'han ocupat del tema es divideixen bàsicament en dos: els que defensen el trasllat en ple segle IX, i els que ho fan dins del segle XI. A favor del canvi de capital dins de la vuitena centúria es troben Josep Pella (Pella, 1883, p. 319, 323), Joaquim Botet (Botet i Sisó, *Geografia...*, p. 353), Jaume Causa (Causa, 1960, p. 51), Almagro o Santiago Sobrequés (Sobrequés, 1973, p. 8-9), per citar els més recents. Tots ells consideren que la raó d'aquest canvi fou la destrucció d'Empúries en mans dels pirates normands o dels sarraïns, i la millor situació defensiva de Castelló, més allunyada de la costa.

Entre els historiadors partidaris del trasllat dins del segle XI trobem Pelai Negre (Negre, 1958, p. 123, 130-131, 138, 141; Negre, 1960, p. 89-172), Jaume Marquès (Marquès, 1976, p. 200-206), Pere Balañà (Balañà, 1981-82, p. 133) o Antonio Sánchez (Sánchez, 1987, p. 11). El primer d'ells, Pelai

Negre, considera que el trasllat no es va poder produir en el segle IX o X, per dos motius bàsics; el primer resideix en el fet que Empúries s'arriba a recuperar de les destruccions sofertes i continua tenint un cert renom, i apareix encara amb el títol de ciutat. En segon terme, no és possible pensar que l'alou de Castelló fos donat a l'any 1060 a la canònica de Girona, essent capital del comtat. En conseqüència, en aquests segles Castelló encara era una vila rural que es trobava, a més, en el *pagus* de Peralada, i no tenia les condicions per a ser capital del comtat emporità. Per Negre, i per la majoria dels partidaris de la tesi del trasllat al segle XI, el canvi de capital no es produirà fins al temps del comte Hug II. Els arguments que s'esgrimeixen a favor d'aquesta darrera hipòtesi són la supressió del *pagus* de Peralada i del càrrec de veguer de Peralada, arran de les disposicions testamentàries del pare del comte Hug II, Ponç I, l'any 1078. A partir d'aquest testament, els comtats d'Empúries i Peralada se separaran; el primer serà per al primogènit Hug II, mentre que el seu germà Berenguer heretarà la senyoria de Peralada, que dependrà del seu germà. Com a comte d'Empúries, Hug II no tolerarà els béns i propietats que la canònica de Girona tenia a la vila de Castelló, i emprendreà actes violents contra les seves possessions, fins i tot usurparà la casa de la canònica per a residir-hi i es construirà una altra casa dins dels dominis de l'església. Aquests actes han estat interpretats com el símptoma clar que Castelló ja havia estat escollida per ser capital del comtat emporità i que, com a tal, no podia consentir les importants possessions del Bisbat gironí. Les accions del comte Hug s'han d'entendre com el desig d'afirmar-se en el seu comtat i intentar de recuperar allò que la seva àvia, la comtessa Guisla, havia perdut a través de la donació de l'any 1060. Recordem que els enfrontaments amb la canònica seguiran al llarg del segle següent, de la mà del comte Ponç Hug, el qual no acceptava la presència d'un feu tan important dins dels límits de les seves possessions.

Pere Balaña, partidari també del trasllat al segle XI, opina, en canvi, que el reconeixement de la capitalitat es veu implícit en la consagració del temple de Santa Maria l'any 1064, en temps de Ponç I, fet que significa el naixement d'una entitat de població. De fet, l'autor parla d'un desplaçament paulatí de la població de Castelló a expenses d'Empúries:

“Castelló d'Empúries anava creixent al mateix temps que la capital antiga perdia població malgrat que els comtes hi mantenien llur residència oficial” (Balaña, 1981-82, p. 133).

Val a dir que la situació topogràfica de la vila, en un lloc preeminent i retirada de la costa, degué influir favorablement en el creixement de la població, menys afectada que Empúries pels atacs que podien venir per mar. Però hi ha un altre argument important a tenir en compte, i és que a la vegada Castelló, per la seva situació prop de la vila de Peralada, servia de bona talaia per a controlar aquesta senyoria que s'havia separat de la línia primogènita.

Creiem que aquest darrer argument és el que té més pes entre tots els que s'han utilitzat per a valorar el trasllat de la capital des d'Empúries fins a Castelló. Mentre els comtes d'Empúries posseïen el domini polític sobre ambdós territoris, Empúries era la ciutat principal del comtat d'Empúries i Peralada

ho era per al territori del seu nom. A partir del moment en què ambdós comtats se separen, a l'any 1078, els comtes d'Empúries, des de la ciutat d'Empúries, quedaran molt allunyats d'aquest reducte senyorial peraladenc, i serà el moment per a apropar-se a aquests dominis i instal·lar-se a Castelló. Així els comtes d'Empúries podran controlar de més a prop els territoris de la dinastia vescomtal de Peralada, més encara des del moment en què aquesta és entregada a la casa comtal de Barcelona.

Pel que fa a la residència dels comtes a la vila, malgrat que la capitalitat no es desplaça fins al segle XI, això no vol dir que els comtes no poguessin tenir un castell a la vila de Castelló abans d'aquesta època. Ja hem comentat que aquest castell, situat en la línia fronterera entre el comtat d'Empúries i el de Peralada, era propietat de la família comtal, i probablement ja es trobava construït en els primers anys de la fundació d'aquesta població. El fet que a l'any 1091 el comte Hug hagi de retornar, entre els béns usurpats a la canònica:

“ipsam albergam quam ego et mei faciebamus in dominica domo gerundensis canonice et ipsam domum quam construebam in cimiterio sante Marie supra ipsum cigar” (Marquès, 1976, p. 201),

no vol dir necessàriament que el castell no existís. Aquest acte s'ha d'interpretar només com el desig de recuperar l'alou que la família havia perdut trenta anys abans, de la manera més directa, convertint la casa que la canònica de Girona tenia a Castelló en residència comtal, i començant la construcció d'una nova casa en el cementiri de Santa Maria.

Quan Hug II s'instal·la a la casa de la canònica, probablement el nucli del puig del Mercadal es trobava menys actiu que el que s'havia anat desenvolupant al llarg dels segles X i XI a l'entorn del temple. En el moment en què Castelló esdevé capital, podem suposar que l'obra del castell era antiga, i que el centre de la població s'havia desplaçat a la zona del puig Salner. A partir de la casa que el comte Hug II començava a construir-se a tocar l'església, no tenim notícia de cap residència comtal fins al 1303. En aquest any sabem que el comte Ponç Hug IV havia construït un castell a Belcaire, situat en un lloc preeminent de la població. Aquesta edificació havia estat aixecada a despit del rei Jaume II, en un lloc que perjudicava els seus castells de Belcaire i d'Albons. No obstant això, el castell no fou enderrocat, i és més, el comte hi va residir habitualment.⁽²³⁾ A partir d'ell, també el seu fill Ponç Hug V, l'anomenat Malgaulí, sovintejà la casa.

En el temps d'aquests darrers comtes, el castell de Castelló devia estar molt envellit i probablement enrunat, ja que l'any 1336-37 el comte Pere I decideix enderrocar-lo i construir en el seu lloc una plaça i un carrer nous (Llobet, fol. 78). Tot i això, Monsalvatge diu que aquest comte va fer millores en el vetust palau dels seus avantpassats en el comtat (Monsalvatge, XXV, p. 181). Desconeixem a quines reformes es refereix i en quin moment es varen

23. Fins i tot el comte va escollir la capella d'aquest castell-palau per a ser-hi enterrat (PELLA, 1883, p. 571-572).

fer; en cas que aquestes es realitzessin, havia de ser entre l'any 1325, en què Pere I esdevé comte emporità, i l'any 1336, moment en què s'inicia l'enderroc del castell. No descartem que el comte intentés adaptar l'obra vella del castell per a viure-hi, però ens falten proves documentals; més aviat és possible que Monsalvatge, coneixedor de l'obra de Llobet, tingués notícia d'aquest enderroc i pogués interpretar-lo com a resultat d'aquestes reformes.

La següent residència comtal que coneixem a Castelló després de l'enderroc del castell, és la que es trobava annexionada a l'antic convent de dominics, situat fora del recinte emmurallat de la vila, al raval de Sant Marc. Hi ha una certa confusió sobre quin comte va iniciar aquestes obres; mentre Llobet situa ja Ramon Berenguer I, successor de Pere I, en companyia dels frares dominics, Francisco Diago considera que fou el comte Joan I qui va començar la construcció del palau. El text de Llobet diu el següent:

“Cassi junto a la puerta de Santo Domingo, fuera de los muros, a la parte de poniente, estava el Monasterio de frayles predicadores de la Sagrada Religion del Orden de santo Domingo fundado por los Condes de Empurias de la primera linea y engrandecido tambien por los de la segunda. El qual monasterio era antes Palacio de dichos condes de la primera linea por quienes fue dado a dicha sagrada religion para que viviesen en el; y fue despues acrecentado el palacio por el infante Don Ramon Berenguer y por el conde Don Juan su hijo y adornada de altares su Yglesia” (Sánchez, 1987, p. 14).

L'historiador de l'orde de dominics Francisco Diago diu del comte Joan que

“compro del en precio de treynta mil y quinientos sueldos a veynte y siete de março de 1381 algunas casas y aposentos que tenia a par de la Yglesia y sacristia, y un pedaço de huerto hasta la acequia, y reparandolo todo, lo tomo por palacio y vivio alli en compañía de los religiosos” (Diago, 1599, p. 275a, a Puig & Riera, inèdit, p. 94-95).

Monsalvatge copia també aquesta notícia de Diago, però en canvia la data per la del 27 de maig de 1381 (Monsalvatge, XXV, p. 341).

Les notícies documentals que coneixem sobre aquesta obra, però, no concorden amb cap de les datacions proposades pels anteriors autors. La primera notícia referent a les obres és dels anys 1371-72, en què el comte Joan I es troba fent unes construccions en aquest palau, concretament unes defenses de pedra pel costat de migdia. El document parla de l'obra de les torres que el comte té a la casa dels predicadors (Pujol, 1985, p. 219, nota 65). L'antic castell ja feia uns anys que s'havia enrunat, i les pedres s'estaven reutilitzant per a altres edificacions; així trobem el mateix comte Joan, l'any 1373, que paga un deute de 3.000 sous amb aquest material (AHPG, Castelló, vol. 395; Pujol, *ídem*). Cal esmentar que el nou palau comtal es trobava emplaçat fora de les muralles de la població. Sobta que una construcció d'aquest tipus s'hagués aixecat extramurs, precisament en un dels ravals de la vila, exposada als actacs que podien venir des de l'exterior, tot i que estigués completada amb torres de defensa. Hom es pregunta per què els comtes no es varen instal·lar a l'interior de la població i varen escollir un lloc més segur i millor situat.

El palau del comte Joan ho seguirà essent durant el temps dels comtes Joan II i Pere II, fins que fou entregat als frares dominics, l'any 1401, en virtut del testament d'aquest darrer comte, tal com ja ho havia disposat el seu pare Joan I, en cas que el comtat passés a mans reials. En una de les clàusules del testament queda ben clar que el palau, amb la seva casa, hort i altres dependències, s'entregava als dominics de Castelló (AHG, Castelló, vol. 498, f. 53). Des d'aquest moment, la nova dinastia comtal es quedarà sense residència estable a la vila de Castelló.

Segons Llobet, aquest palau annexionat al convent de dominics fou enderrocat a causa de diferents guerres, i els comtes no emprendran cap altra obra fins al temps del comte Enric II, en el tombant del segle XVI:

“Y como dicho palacio viniese a demolirse o fuesse derribado por causa de diferentes guerras, quedo dicha villa sin palacio o casas propias donde pudiesen vivir y habitar los condes hasta que mando el Infante Fortuna Don Henrique edificar otro palacio llamado comunmente el palacio nuevo dentro de la villa, junto al muro y sobre el terrapleno a la parte de poniente, entre los portales o puertas llamadas comunmente de Santo Domingo la una y la otra den Cabra, muy cerca desta, muy hermosso, de harta capacidad y linda proporcion” (Sánchez, 1987, p. 14).

Aquest emplaçament tan precís coincideix amb l'edifici conegut amb el nom de *Palau dels Comtes*, actual seu de l'Ajuntament, que havia estat també el segon convent de dominics, un cop traslladat dins les muralles, a les darreries del segle XVII (Puig & Riera, inèdit, p. 109). Llobet no concreta la data de construcció d'aquest nou palau, però segurament va ser fet entre els anys 1496 i 1512, segons consta per la documentació existent a l'Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli.⁽²⁴⁾ Desconeixem l'arquitectura d'aquest palau, ja que l'estructura original es degué alterar a partir del moment en què l'edifici fou adaptat com a seu del nou convent de dominics. Aquesta remodelació es va efectuar dos segles després, a partir de l'any 1698, quan els frares dominics, que havien perdut el seu antic edifici fora muralles a conseqüència de les guerres, varen decidir d'instal·lar-se intramurs, per a més seguretat. Altre cop sembla que els comtes d'Empúries, ben relacionats amb la casa de dominics de Castelló, podrien haver cedit el seu palau a l'orde, tal com ja s'havia donat en temps del comte Pere II.

En conseqüència, a les darreries del segle XVII, els comtes d'Empúries es queden de nou sense residència a Castelló d'Empúries. No obstant això, cal dir que des de l'any anterior a l'inici de les obres, l'any 1697, el comtat havia passat a la casa ducal de Medinaceli, després de la mort de la comtessa Caterina Folc de Cardona i Aragó, i el titular del comtat, el duc Lluís II de la

24. En l'inventari de l'arxiu presentat per l'arxiver Antonio Sánchez, existeixen un seguit d'expedients referents a la casa palau, que no han pogut ser consultats a conseqüència de la impossibilitat d'accedir als documents, ja que es troben en ple trasllat a Toledo. Es tracta dels expedients 2.267-2.269, del lligall 17, i l'expedient 7.954, del lligall 56, corresponents a la secció “Ampurias”, matèria 129, “Patrimonio de los condes en la villa cabecera del estado: casa-palacio” (SÁNCHEZ, 1993, p. 149).

Cerda, residia a Madrid. El comtat quedarà com a una possessió molt llunyana per a la casa ducal, i l'interès per residir-hi s'haurà perdut. Molt enrera quedaven els conflictes d'interessos entre els comtes i els bisbes de Girona, com a senyors feudals a la vila de Castelló, i la preocupació emporitana de controlar de prop la senyoria vescomtal de Peralada, qüestions que es troben molt vives en el passat medieval castellaní, i en els fonaments de la conversió de la que fou una més de les viles del comtat de Peralada, en capital del comtat d'Empúries.

Mentre el palau modern dels comtes queda encara viu en la nomenclatura urbana de la vila, l'antic castell ha desaparegut totalment, i s'ignora, fins i tot, la seva existència. A partir d'ara, però, hi ha possibilitats de localitzar-lo en el subsòl de la vila de Castelló, en el lloc de la plaça del Gra o plaça de Jaume I, plaça a la qual caldria canviar el nom per plaça de Pere II, autèntic promotor de la urbanització. Esperem que futures investigacions arqueològiques puguin posar al descobert les seves restes i permetre, a la vegada, confirmar o desmentir la cronologia de l'obra.

BIBLIOGRAFIA

AAVV. *Catalunya Romànica, L'Empordà II*, IX, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1990.

ARNALL, Ma. Josepa. "Toponímia medieval de l'Alt Empordà (Municipis i Agregats)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 15, 1981-82, p. 41-123.

BALANÀ, Pere. "Les destruccions de l'Empúries medieval i la capitalitat comtal", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 15, 1981-82, p. 125-135.

CAUSSA, Jaume. "La villa Mayor del Condado de Ampurias", *Revista de Gerona*, 7, 1959, p. 79-82; i 10, 1960, p. 51-55.

COMPTE, Albert. "Un municipi empordanès en el vell règim. Castelló d'Empúries en els segles XVI, XVII i XVIII", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1963, p. 9-79.

COMPTE, Albert. "Geografia urbana de Castelló d'Empúries", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1976, p. 15-100.

COMPTE, Albert. *Els quatre ponts de Castelló*, Programa de la Festa Major, 1979.

COMPTE, Albert. "Els límits del comtat d'Empúries", *Revista de Girona*, 93, 1980, p. 249-254.

CONSTANS, Lluís G. *Diplomatari de Banyoles*, 6 vols., Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, Banyoles, 1985.

DIAGO, Francisco. *Historia de la provincia de Aragon de la orden de predicadores, desde su origen y principio hasta el año 1600*, I, Barcelona, 1599.

LLINÀS, Joan; MERINO, Jordi; MIRÓ, Manel; PEDRÓN, Ma. José. "Excavacions arqueològiques a la Plaça Gran (Peralada, Alt Empordà)", *Primeres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Feliu de Guíxols, 1992, p. 71-77.

LLINÀS, Joan; MIRÓ, Manel; MONTALBÁN, Carme; PALAHÍ, Lluís; SAGRERA, Jordi. "Excavacions d'urgència a la Plaça Ramon Muntaner (Peralada, Alt Empordà)", *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 1994, p. 147-155.

LLINÀS, Joan; MERINO, Jordi; MIRÓ, Manel; PEDRÓN, Ma. José. "Les excavacions a l'antic convent de Sant Bartomeu (Peralada, Alt Empordà), 1989-1990. Dels orígens del món ibèric a la revolució feudal", *Tribuna d'Arqueologia 1992-1993*, Barcelona, 1994, p. 95-106.

LLINÀS, Joan; MIRÓ, Manel; MONTALBÁN, Carme; PALAHÍ, Lluís; SAGRERA, Jordi. "Peralada a l'Edat Mitjana. Les excavacions de la Plaça Ramon Muntaner. I, el jaciment", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXV, Girona, 1995, p. 27-45.

LLOBET, Bernat Josep. *Indice, declaracion y addicion de la ereccion, antiguedad, excelencia y grandezas del Condado de Ampurias, y de la sucesion y decendencia de sus Excelentissimos Condes de las tres Lineas, lo de que en esta segunda parte se ha de tratar son: la descripcion de su sitio, capacidad y limites, amenidad de todas cosas, rios, estanques, puertos del mar, gobierno politico, regalias, abadiatos, jurisdicciones, rentas y derechos en comun; corroborar con pruebas macicas y evidentes todo lo que en razon de sus Grandezas y regalias se ha dicho y apuntado en dicha primera parte*, Biblioteca de Peralada, ms. 17758.

MARQUÈS, Jaume. *Santa Maria de Castelló d'Empúries*, 1971, 3a ed.

MARQUÈS, Jaume. "El dato más antiguo sobre la iglesia de Castelló", *Revista de Gerona*, 51, 1970, p. 16-18.

MARQUÈS, Jaume. "Documentos sobre Castelló d'Empúries", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 1976, p. 159-206.

MARQUÈS, Josep Ma. *El Cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1986.

MARQUÈS, Josep Ma. *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, II vols., Fundació Noguera, Barcelona, 1993.

MARQUÈS, Josep Ma. *Escriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Institut d'Estudis Empordanesos, Monografies Empordaneses, I, Figueres, 1995.

MONSALVATGE, Francesc. *Notícias Históricas del Condado de Besalú*, XXV, Olot, 1899-1919.

NEGRE, Pelai. "Castelló de Ampurias de Villa rural a Capital del Condado de Ampurias. Notas históricas (siglos IX a XII)", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XII, 1958, p. 89-172.

NEGRE, Pelai. "Dos importantes documentos del Conde de Ampurias Poncio I", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XIV, 1960, p. 229-262.

PELLA, Josep. *Historia del Ampurdán*, Barcelona, 1883.

PRIETO, Alberto; MARTÍ, Ramon. "Ordenamiento territorial antiguo y medieval del nordeste peninsular", *Actes del XIV Congrès Internacional d'Arqueologia Clàssica, Tarragona 1993*, 2, 1994, p. 339-342.

PUIG, Anna Ma.; RIERA, Albert. *El convent de dominics de Castelló d'Empúries (1317-1835)*, inèdit.

PUIG, Anna Ma.; RIERA, Albert. *Memòria d'excavació-Jaciment: Convent de Sant Domènec*, 1995, inèdit.

PUIG, Anna Ma.; CARRASCAL, Carme; VIEYRA, Gemma; TEIXIDOR, Mireia. "L'evolució urbana a l'antic solar de la vila medieval de Roses (dels segles V al XVII)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 28, 1995, p. 41-69.

PUJOL, Miquel. "Aportació a la biografia de Jeroni Pujades. Una biblioteca particular de començament del segle XVII", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 18, 1985, p. 97-247.

SÁNCHEZ, Antonio. *Ampurias, el primer condado*, (text de la conferència pronunciada el 9 d'agost de 1987 durant la Festa Major de Castelló d'Empúries), inèdit.

SÁNCHEZ, Antonio. *El Archivo Condal de Ampurias*, Columna-Pont de Pedra, Girona, 1993.

SALRACH, Josep Ma. *El procés de feudalització, segles III-XII*, Història de Catalunya, II, ed. 62, Barcelona, 1987.

SOBREQUÉS, Santiago. "Peralada. El ambiente histórico", *Revista de Girona*, 62, 1973, p. 7-12.

TAVERNER, Joseph de. "Historia de los Condes de Ampurias y Peralada", *Revista de Ciencias Históricas*, Girona, 1881.

VILLANUEVA, Jaime. *Viaje Literario a las iglesias de España*, XIV, Madrid, 1850, p. 314-317.

ABREVIATURES UTILITZADES

AIEE, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*

AIEG, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*

RG, *Revista de Girona*

AHPG, *Arxiu Històric Provincial de Girona*